

УДК 911.3

Смирнов Ігор Георгійович,
доктор географічних наук, професор

Косарева Тетяна Вікторівна,
кандидат економічних наук, доцент

Київський національний університет імені
Тараса Шевченка, м. Київ, Україна,
e-mail: smyrnov_ig@ukr.net

Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана,
м. Київ, Україна, e-mail: ejecat@ukr.net

*ВІЙСЬКОВА ЛОГІСТИКА У ЯКОСТІ ТУРИСТИЧНОГО РЕСУРСУ: ПРИКЛАД
ПЕРШОГО УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ЛОГІСТА ГЕТЬМАНА П.
КОНАШЕВИЧА-САГАЙДАЧНОГО)*

Мета: розкрити значення військової логістики у якості туристичного ресурсу на прикладі постаті гетьмана України П. Конашевича-Сагайдачного, якого можна вважати першим українським військовим логістом.

Методика: полягає на аналізі та поясненні логістичних складників у діяльності гетьмана України П. Конашевича-Сагайдачного, зокрема під час військових суходольних операцій (Московський похід, Хотинська битва) та морських операцій козацького війська на Чорному морі.

Результати: розкрито логістичні аспекти суходільних та морських військових операцій українського козацтва під орудою гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного, що має такі зв'язки з туризмом: пам'ятник гетьману на Контрактовій площі у Києві, експонат «Меч Сагайдачного» музею королівського замку Вавель у Кракові (Польща), Хотинський замок.

Наукова новизна: вперше в українській туристичній та логістичній фаховій літературі охарактеризовано постать гетьмана України П. Конашевича-Сагайдачного, як першого українського логіста та розкрито напрямки використання в туризмі його військових суходільних та морських перемог, пов'язаних з популярними туристичними дестинаціями як в Україні (Київ, Хотин), так і закордоном – у Польщі (Краків).

Практична значимість: проявляється по відношенню як логістики, так і туризму, а в сумі – логістики туризму, зокрема в аспекті військово-історичного та військово-патріотичного туризму, а також по відношенню екскурсійного забезпечення туристичного перебування відвідувачів у таких популярних об'єктах, як: Хотинська фортеця (у зв'язку з Хотинською битвою, у якій приймав участь П. Конашевич-Сагайдачний і завдяки перемогам якого Польща, а також Україна були врятовані від османів), Контрактова площа у Києві (де знаходиться пам'ятник гетьману та неподалеку, у Братському монастирі – його могила), Королівський музей на Вавелі у Кракові, Польща, де знаходиться легендарна реліквія – «Меч Сагайдачного» (як його називають українці, або «Меч Владислава» (як його називають поляки).

Ключові слова: військова логістика, гетьман П.Сагайдачний, Московський похід, Хотинська битва, логістика суходольних військових операцій, логістика військових морських дій, меч королевіча Владислава (гетьмана Сагайдачного).

УДК 911.3

Смирнов Игорь Георгиевич,
доктор географических наук, профессор

Косарева Татьяна Викторовна,
кандидат экономических наук, доцент

Киевский национальный университет
имени Тараса Шевченка, г. Киев,
Украина e-mail: smyrnov_ig@ukr.net

Киевский национальный экономический
университет имени Вадима Гетьмана,
м. Киев, Украина, e-mail: ejecat@ukr.net

*ВОЕННАЯ ЛОГИСТИКА В КАЧЕСТВЕ ТУРИСТИЧЕСКОГО РЕСУРСА: ПРИМЕР
ПЕРВОГО УКРАИНСКОГО ВОЕННОГО ЛОГИСТА ГЕТМАНА П. КОНАШЕВИЧА-
САГАЙДАЧНОГО)*

Цель: раскрыть значение военной логистики в качестве туристического ресурса на примере фигуры гетмана Украины П. Конашевича-Сагайдачного, которого можно считать первым украинским военным логистом.

Методика: состоит в анализе и раскрытии логистических составляющих в деятельности гетмана Украины П. Конашевича-Сагайдачного, в частности, во время военных сухопутных операций (Московский поход, Хотинская битва) и морских операций казацкого войска на Черном море.

Результаты. Раскрыты логистические аспекты сухопутных и морских военных операций украинского казачества под руководством гетмана П. Конашевича-Сагайдачного, что имеет такие связи с туризмом: памятник гетману на Контрактовой площади в Киеве, экспонат «Меч Сагайдачного» в музее королевского замка Вавель в Кракове (Польша), Хотинский замок.

Научная новизна: впервые в украинской туристической и логистической профессиональной литературе охарактеризовано фигуру гетмана Украины П. Конашевича-Сагайдачного, как первого украинского логиста и раскрыто направления использования в туризме его военных сухопутных и морских побед, связанных с популярными туристическими дестинациями как в Украине (Киев Хотин), так и за рубежом - в Польше (Краков).

Практическая значимость: проявляется по отношению как к логистике, так и к туризму, а в сумме – к логистике туризма, в частности, в аспекте военно-исторического и военно-патриотического туризма, а также по отношению к экскурсионному обеспечению пребывания туристов в таких популярных объектах, как: Хотинская крепость (в связи с Хотинской битвой, в которой принимал участие П. Конашевич-Сагайдачный и благодаря победам которого Польша, а также Украина были спасены от османов), Контрактовая площадь в Киеве (где находится памятник гетману и неподалеку в Братском монастыре - его могила), Королевский музей Вавель в Кракове, Польша, где находится легендарная реликвия - «Меч Сагайдачного» (как его называют украинцы), или «Меч Владислава» (как его называют поляки).

Ключевые слова: военная логистика, гетман П. Сагайдачный, Московский поход, Хотинская битва, логистика сухопутных военных операций, логистика военных морских действий, меч королевича Владислава (гетмана Сагайдачного).

UDC 911.3

Smyrnov Igor Georgiyovych,
Doctor of Geography Sciences, Professor
Kosareva Tetyana Victorivna,
Candidate of Sciences (Economics),
Associate Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine, e-mail: smyrnov_ig@ukr.net
Kyiv National Economic University named
after Vadym Hetman, Kyiv, Ukraine,
e-mail: ejecat@ukr.net

***MILITARY LOGISTICS AS A KIND OF TOURISM RESOURCES: EXAMPLE
OF THE FIRST UKRAINIAN MILITARY LOGIST HETMAN P.
KONASHEVICH-SAGAYDACHNY***

The purpose: to reveal the significance of military logistics as a tourist resource on example of figure of Hetman of Ukraine P. Konashevich-Sagaidachny, who can be considered as the first Ukrainian military logist.

Methodology: analyzes and explanation of logistical components of the Hetman of Ukraine P. Konashevich-Sagaidachny activities, in particular during military land operations (Moscow campaign, Khotyn battle) and naval operations of the Cossack army in the Black Sea.

Results: Shown logistic aspects of the land-based and naval military operations of the Ukrainian Cossacks under the guidance of Hetman P. Konashevich-Sagaidachny, which has such connections with tourism: the hetman's monument on Kontraktova Square in Kyiv, exhibition of the Sword of Sagaidachny in the Wawel Royal Castle Museum in Krakow (Poland), Khotyn castle.

Scientific novelty: for the first time in the Ukrainian tourist and logistic professional literature the figure of Hetman of Ukraine P. Konashevich-Sagaidachnyi is described as the first Ukrainian logist as well as directions of use in tourism his military land-based and sea victories related to popular tourist destinations in Ukraine (Kyiv, Khotin) and abroad - in Poland (Krakow).

Practical significance: manifested in terms of both logistics and tourism, and in the sum - logistics of tourism, in particular in the aspect of military-historical and military-patriotic kinds of tourism, as well as in terms of excursion provision for tourists in such popular facilities as: Khotyn fortress (in connection with the Battle of Khotyn, in which P. Konashevich-Sagaidachny participated and thanks to his victories Poland, as well as Ukraine were rescued from the Ottomans), Kontraktova square in Kiev (where Hetman's monument is build and nearby, in the Bratsky Monastery is his grave), the Royal Wawel Museum in Krakow, Poland, where the legendary relics - "Sword of Sagaidachny" (as it is called by Ukrainians), or "The Sword of Vladislav" (as it is called by Poles) is located).

Key words: military logistics, hetman P.Sagaidachny, Moscow campaign, Khotyn battle, logistics of land-based military operations, logistics of naval operations, the sword of Prince Wladyslaw (Hetman Sahaidachny).

Постановка наукової проблеми. У музеї королівського замку у Вавелі (Краків, Польща) під інвентарним номером 2059 зберігається один унікальний експонат. Це – меч, причому доволі стародавній – його виготовили не раніше другої половини XIII- го ст. і не пізніше початку XV ст. Про що може розповісти цей німий свідок героїчних подвигів минулого? На поверхні меча нанесено напис латинською мовою: “VLADISLAVS + KONASEVICIO KOSZOVIO AD CHOCIMUM CONTRA OSMANUM”. У перекладі це означає: «Владислав (в дар) Конашевичу кошовому під Хотином проти Османа». Коли ж і за що польський королевич Владислав подарував цей меч українському гетьману Конашевичу-Сагайдачному? Отже, 1620 р. польський великий коронний гетьман Станіслав Жолкевський, грізний переможець московитів, увійшов до Молдови. Але поляки були розбиті османами Іскандера-паші під молдовським селом Цецора, а сам Жолкевський загинув у бою: його відрубану голову разом з сідлом і шаблею бей Кантемір-мурза надіслав у подарунок турецькому султану Осману II. Така легка перемога над польським військом надихнула султана до військового походу проти Речі Посполитої, який він очолив особисто. Для цього він зібрав 70 тис. турецького війська і 20 тис. кримських татар. За іншими оцінками чисельність османського війська досягала 160 тис. чол. У поляків під рукою було не більше 35 тис. солдат. Було зрозуміло, що без допомоги українського козацтва їм не встояти. Тому польський король Сигизмунд III Ваза, особисто звернувся до запорізького гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного із словами: «Я посилаю сина (королевича Владислава) під Хотин і доручаю його тобі». Сагайдачний та уся козацька старшина були

не проти, але попередньо висунули низку вимог, у т.ч.: право свободи віросповідання; скасування посади старшого над козаками, що визначався польським урядом; передання усіх владних повноважень запорізькому гетьману; збільшення кількості реєстрових козаків тощо. Поляки, враховуючи небезпеку, що нависла над усією Річчю Посполитою, були змушені пристати на вимоги козаків. 40-тисячне козацьке військо вирушило на з'єднання з поляками під турецьку фортецю Хотин (нині це місто у Чернівецькій обл. України). Саме тут, під Хотином і вирішувалась доля Речі Посполитої - у ході Хотинської битви. Ця битва – це низка боїв між польсько-козацьким та османським військами, які відбулися з 2 до 28 вересня 1621 р. Турками було здійснено цілих шість «великих штурмів». Особливо сильним був останній, шостий, який припав на 28 вересня: турки дев'ять раз ходили в атаку на польсько-козацький табір, втратили загиблими понад 12 тис. осіб, але перемоги так і не здобули. Врешті решт, 8 жовтня 1621 р. воюючі сторони заключили мир, що для поляків означало велику перемогу. Однак під час останнього бою гетьман був важко поранений татарською стрілою і королевич Владислав турботливо надав Сагайдачному і свій шатер, і свого лікаря-француза. Крім цього Сагайдачний особисто отримав з рук королевича Владислава у якості нагороди за успішні дії під Хотином золотий канак (ланцюг) з портретом королевича, прикрашений рубінами та сапфірами, і меч, інкрустований золотом. Оцей меч і зберігається нині у Королевському замку в Кракові. Слід відзначити, що меч зберігся у відмінному стані. У квітні 1999 р. меч Сагайдачного, як його називають в Україні (або «меч Владислава», як його називають у Польщі), був експонований у Львівській галереї мистецтв разом з іншими козацькими реліквіями з польських музеїв.

Виклад основного матеріалу. Петро Кононович Сагайдачний (Конашевич-Сагайдачний, р.н. невід. – 1622, з с.Кульчиці у Галичині), гетьман українського реєстрового козацтва, був одним із визначних європейських воєнних стратегів першої чверті XVII ст. Основним кредом його військової стратегії було: перемога над супротивником досягається лише рішучими наступальними діями. Відповідно, на противагу тогочасній західноєвропейській воєнній стратегії він, як правило, намагався уникати маневрування по тилах ворога та довготривалої облоги фортець і прагнув нав'язати супротивнику швидкий та активний бій, готував несподівані удари. Він виробив власну ефективну військову стратегію, головні засади якої включали і логістичні складники, зокрема: а) блокування комунікацій і стратегічних об'єктів в районі воєнних дій (фортець, шляхів сполучення, зв'язку та постачання); б) проведення серії боїв перед генеральною битвою з метою виснаження або введення в оману супротивника; в) концентрація основних сил і засобів на головному напрямі – як у наступі, так і в обороні. Успішними прикладами застосування стратегічних та логістичних принципів українського полководця можуть слугувати Московський похід П.Сагайдачного 1618 р. та Хотинська війна 1620-21 рр.

Московський похід 1618 р. був пов'язаний з боротьбою за корону московського царя. Серед претендентів на цю корону був і королевич Владислав – син польського короля Сигізмунда III Вази. Польський уряд звернувся по допомогу до запорожців, очолюваних П.Сагайдачним. Він погодився допомогти полякам, оскільки козаки були вороже налаштовані до уряду московського царя, який підтримував дружні стосунки з Туреччиною і Кримом і провокував їхні розбійницькі напади на Україну. Однак козацький гетьман висунув польським послам такі вимоги: 1) розширити козацьку територію; 2) збільшити кількість козацького реєстру; 3) визнати судову та адміністративну автономію козацької України; 4) забезпечити в українських землях права православної церкви. Польський король і Сенат погодилися на вимоги Сагайдачного і прислали йому військові клейноди, тобто булаву, бунчук, печатку, знамена, як ознаки гетьманської влади. Лише тоді він розпочав активну підготовку до походу на Московію. Гетьман розробив власний план ведення війни, але не ознайомив з ним союзників, щоб ті не завадили якимсь чином акції і щоб про неї не дізнався супротивник. Сагайдачний не погодився з наміром королевича Владислава об'єднати українське та польське військо. Також він запропонував тактично новий захід – відмову від традиційного шляху походів на Москву з заходу через Смоленськ-Вязьму, де на той час перебувало військо королевича Владислава. Західний напрямок вже був звичний для московитів, які організували відповідну оборону. Натомість козацький гетьман обрав інший шлях походу, розрахований на те, щоб непомітно підійти до Москви зі сходу. За цим планом українські загони мали просуватися нерозореним війною краєм і відповідно мали можливість забезпечити себе харчами, здобиччю. У такий спосіб руйнувалися оборонні плани Москви, оскільки вона була змушена воювати на два фронти. Відповідно частина московських військ була передислокована проти козаків, що забезпечило можливість полякам розпочати наступ на Москву, але вони цим не скористалися. Також полки Сагайдачного «відрізали» московитів від таких міст – твердинь, як Белгород, Вороніж, Рязань, де були мобілізовані значні людські резерви та зосереджено запаси зброї та продовольства. Гетьман докладно знав про становище московського війська та його наміри ведення війни, оскільки необхідні дані здобула ретельно організована розвідка, яку вели купці, ченці, козаки, кобзарі тощо. Концентрація козацького війська на прикордонні і початок походу припала на середину червня 1618 р. Але перед цим, щоб відвернути увагу московської сторони і з метою захоплення стратегічної ініціативи, гетьман наказав нанести удар із заходу силами чотирьохтисячного загону козаків, які підійшли до Москви і спустошили околиці Калуги. У той же час головні сили Сагайдачного кількістю до 20 тис. чол. вирушили, коли настало літо, і стало можливим просування низинною та болотистою місцевістю. При цьому гетьманський табір мав великі припаси зброї та харчів, а обраний маршрут руху війська був найкращим з тактичного погляду. Активні дії Сагайдачного

розпочалися з Путивля, потім він штурмом здобув Лівни та Єлець, де взяв в полон близько 20 тис. чол., у т.ч. московське посольство, яке їхало до Криму за допомогою.

Увесь цей час королевич Владислав перебував під Вязмою, де зібрав 25 тис. чол. війська і дещо пізніше підійшов під Можайськ, де і затримався до серпня. Такі пасивні дії були типові для західноєвропейської маневрової стратегії того часу. Тільки отримавши звістку про виступ Сагайдачного, польське військо пересунулося під Звенигород, де і відбулася зустріч королевича з посланцями українського гетьмана, на якій було вирішено, що українське і польське військо об'єднаються під Москвою, в Тушино, в кінці серпня. Московський цар вислав проти Сагайдачного військо під керівництвом князя Д.Пожарського, проте князівські ратники при сутичці з козаками розбіглися. Тоді замість Пожарського був призначений воєвода, князь Г.Волконський, якому було наказано стати у м. Коломні і не допустити гетьмана до переправи через р.Оку. Однак Сагайдачний обминув це місто і переправився через Оку вище, а далі вирушив Каширською дорогою і 17 вересня вже був біля Донського монастиря, зовсім недалеко від Москви, що стало несподіванкою для московитів. Тоді із столиці виступили бояри з усією раттю на чолі з воєводою Бутурліном, проте Сагайдачний раптовим ударом розгромив супротивника, не давши йому навіть можливості розгорнутися. Після цього українські полки перейшли під Тушино, де, згідно з планом, 20 вересня 1618 р. з'єдналися з військом королевича Владислава. Таким чином П.Сагайдачний стояв під Москвою вже наприкінці 1618 р., подолавши понад 1200 км шляху протягом трьох місяців і здобувши при цьому багато укріплених міст і фортець. Для порівняння, польське військо за той же час пройшло лише 250 км, не зустрічаючи серйозного опору і фактично не здобувши жодної фортеці. Виходячи з наведених фактів, можна стверджувати, що українські полки з урахуванням усіх перешкод, які виникали на їхньому шляху, рухалися з середньою швидкістю близько 15-20 км на добу (див. табл.1), що, відповідно, перевищувало темпи просування польського війська майже в 6-8 разів. А якщо порівнювати з спроможностями передових армій Західної Європи, де нормою вважалося просування на 1-2 географічні милі (7-14 км) за добу, то можна констатувати, що для українських козаків середня швидкість у поході була більшою в 2-3 рази. А це, своєю чергою, свідчить про добру підготовку Війська Запорозького, його рухливість і боєздатність.

Після об'єднання польського та українського військ на Сагайдачного було покладено завдання організації облоги Москви. Наступ на місто призначили на 1 жовтня – ніч перед святом Покрови. Польська артилерія мала провести артобстріл, щоб зруйнувати укріплення, після чого планувалося козацькими загонами розпочати штурм і захопити Москву. Проте в останній момент гетьман віддав наказ припинити облогу і відступити, оскільки розпочалися московсько-польські переговори про

примирення. Гетьман відійшов з козацькими загонами під Коломну, потім захопив Серпухів і Калугу і, очікуючи результатів переговорів, продовжив бойові дії – здійснював рейди далеко поза Москвою, здобуваючи міста, захоплюючи здобич, полонених тощо. Загроза можливих подальших акцій П.Сагайдачного змусила московський уряд погодитися на польські умови і 1 грудня 1618 р. в с.Деуліні (нині м.Сергіїв-Посад Московської обл.) підписати перемир'я на 14,5 років.

Таблиця 1

Московський похід П.Сагайдачного (1618 р.): військово-логістична характеристика¹

№ п/п	Дата	Пункти просування козацького війська		Відстань (км) та середньодобова швидкість руху (км/доба)	Здобуті фортеці та міста
		початковий	кінцевий		
1.	18.06 - 25.06	Путивль	Курськ	210 км; 26 км/доба	Путивль, Рильськ, Курськ
2.	26.06 – 29.06	Курськ	Лівни	180 км; 45 км/доба	Лівни
3.	30.06 – 10.07	Лівни	Єлець	80 км; 8 км/доба	Єлець, Рязьськ
4.	12.07 – 22.07	Єлець	Шацьк	100 км; 10 км/доба	Шацьк, Лебедин
5.	28.07 – 12.08	Шацьк	Михайлов	120 км; 9 км/доба	Михайлов, Скопін
6.	28.08 – 17.09	Михайлов	Серкісів	190 км; 11 км/доба	Серкісів, Серпухів
7.	18.09 – 19.09	Серкісів	Бронниці	80 км; 40 км/доба	Бронниці, Ярославль
8.	19.09 – 21.09	Бронниці	Тушино (з'єдналися з поляками)	60 км; 30 км/доба	Кашира, Косичов, Тушино

¹ За [2, с.152] з доповненнями автора

Не менш успішними були військово-стратегічні заходи П.Сагайдачного у період Хотинської війни 1621 р. Назрівання великого воєнного конфлікту з Туреччиною він передбачав ще наприкінці 1620 р., коли на Запорозжя почали надходити повідомлення місцевих жителів та свідчення козацької розвідки про підготовчі заходи султанського командування до війни з Річчю Посполитою. Сагайдачний врахував, що армія Речі Посполитої буде неспроможна дати гідний опір такому могутньому супротивнику і польський король звернеться по допомогу до українського козацтва, а воєнні дії обов'язково поширяться на українські землі. Тому вже з початку 1621 р. на Переяславщині, Київщині, Брацлавщині, Волині почали формуватися козацькі полки і готуватися до війни. Особливо активно «мобілізація» проходила на Запорозжжі, де вона відбувалася за допомогою «призовних листів» - універсалів, які надсилалися до адміністрації на «волостях», а та наказувала зачитувати їх на масових зібраннях у містах і селах. Безпосередньо організацію «призовників» здійснювали місцеві сотники і полковники – кожен у своєму районі. Як правило, вона проходила справно і швидко. Збір війська з найближчих до Січі населених пунктів відбувався протягом кількох днів, а з більш віддалених – до тижня. Зауважимо, що на той час в країнах Західної Європи для того, щоб зібрати і підготувати відповідне військо потрібно було від одного до двох місяців, а то й більше.

Султан Осман II готувався «розчавити» Польщу і перетворити її на турецьку провінцію. Польський уряд, розуміючи всю небезпеку становища, що склалося, як і передбачав Сагайдачний, був змушений звернутися за допомогою до запорожців. Хоча українське козацьке військо вже було в основному готовим до війни, гетьман не одразу відповів на пропозиції королевича Владислава, а висунув свої вимоги, про які зазначалося вище. І тільки, коли королевич дав на них згоду, Сагайдачний наказав козацькому війську розпочати підготовку до походу. Саме запорозьке військо, як значна сила, здатна вести не тільки оборонні, але й наступальні війни, помітно вплинуло на становище у Східній Європі не на користь турків. Фактично рішення козаків узяти участь у боротьбі проти Туреччини зруйнувало плани Османа II. Його дипломатія намагалася зашкодити цьому, зокрема вбити клин між козаками і польським урядом. Є дані про те, що, перш ніж козаки об'єдналися з польською армією поблизу м. Хотина, вони отримали від султана пропозицію укласти союз із турками. Козакам султаном було обіцяно у разі завоювання ним Речі Посполитої всілякі пільги і вольності, навіть створення козацької столиці на вибір – або у Києві, або в Кам'янці-Подільському. Проте Сагайдачний відхилив таку пропозицію, оскільки він передбачив наміри турецького султана розбити своїх супротивників поодинці, тобто знову діяв на випередження. Одночасно з підготовкою до походу Сагайдачний здійснив ретельну розвідку в південних степах України і районі Дунаю, де були зосереджені збройні сили турецького султана. Йому стало відомо про плани Османа II, який прагнув, по-перше, здійснити наступ в глибину території Речі Посполитої через Молдову з тим, щоб не дозволити з'єднатися польській армії з військом запорозьким; по-друге – розбити супротивників поодинці, а далі досягти головної мети війни – захопити Польщу і перетворити її на турецьку провінцію. Крім того, Сагайдачному стало відомо і про те, що султан збирається відправити важкі гармати, порох, ядра і продовольчі запаси морем у Білгород (Акерман), щоб цей вантаж не затримував просування його війська. Одночасно розвідка сповістила про початок спорудження в гирлі Південного Бугу татарами переправи для своїх загонів, які мали вирушити в Молдову на з'єднання з армією Османа II.

Враховуючи цю ситуацію, а також дані розвідки, Сагайдачний зрозумів, що турецька армія може скористатися недоліками в організації підготовки польського війська і вдарити по ньому. Тому він вирішив діяти самостійно. Коли турецька армія виступила з Константинополя у похід, запорожці у відкритому морі напали на турецький транспорт, який перевозив до Білгороду важкі гармати, порох, ядра і харчі. Потопивши його, Сагайдачний з козаками несподівано з'явилися поблизу турецької столиці, тим самим викликавши в таборі султана велике замішання. Після цього Сагайдачний спрямував один із загонів до гирла Південного Бугу з метою перешкодити татарам споруджувати там переправу для походу в Молдову, а другий загін – проти татарської орди до Акермана, де

запорожці «наробили багато шкоди». Щоб урятуватися, татари залишили свої оселі і втекли під захист турецької армії до Ізмаїлу. Такими своїми раптовими діями козацькі загони змусили більш чисельну і добре споряджену турецьку армію призупинити подальше просування територією Молдови і затриматись у районі Білгорода (Акермана) аж до кінця серпня 1621 р. Це, своєю чергою, дозволило союзникам козаків – полякам на три дні раніше, ніж супротивник, прибути у район поблизу м. Хотина і зайняти вигідні позиції, а також розгорнути власні сили для зустрічі з ворогом.

Вже 1 вересня того ж року польська армія розташувалась біля Хотинської фортеці. Поблизу проходив шлях через міст, на лівий берег річки Дністер. Це дозволяло польському війську у разі потреби швидко відійти на інший берег і відірватися від переслідування супротивником. Козацькі полки зайняли позиції попереду шляхетських, отаборившись окремо. Вони захистили свій табір глибокими ровами і високими валами. Отже, Сагайдачний, відповідно до власних тактичних міркувань, розташував своє військо у найнебезпечнішому місці, а саме – на напрямку найбільш вірогідного головного удару турецької армії. Він добре розумів, що перемогти супротивника буде дуже важко, насамперед через чисельну перевагу (майже втричі). Архівні джерела свідчать, що турецька армія, яка прибула 2 вересня під Хотин, налічувала понад 200 тис. чол. На додаток 50-тисячну орду привів кримський хан Джанібек-Гірей, який виступив на боці Османа II. Отже загалом - понад 250 тис. чол. Також турецький султан мав у своєму розпорядженні понад 300 великих і середніх гармат, що перевищувало артилерійський арсенал польсько-козацьких військ у 1,5 рази. За цих умов Сагайдачний прийняв рішення здійснити воєнні дії проти ворога шляхом активної оборони, розраховуючи на швидке виснаження сил противника, а вже потім перейти до раптового наступу. При цьому його метою було в найкоротший термін завдати поразки військам Османа II у живій силі, дезорганізувати турецьке командування і, врешті, змусити його укласти перемир'я. Розуміючи це, основну ударну силу турецьких військ султан спрямував саме проти козацьких полків.

3 вересня 1621 р. турецька армія спробувала рішучим наступом розгромити козацьке військо, а татари атакували польський табір. Однак, зазнавши великих втрат, вони були змушені відступити. Наступного дня відбувся ще один контрнаступ турецької армії. Султан вирішив штурмувати козацькі позиції з обох флангів, але Сагайдачний розгадав його намір і зосередив свої полки і гармати саме на флангах. Разом з тим, козаки залишили центр, який інтенсивно обстрілювався супротивником, і тим самим зберегли свою живу силу. Такий захід дозволив їм не лише відбити натиск відбірних частин Османа II, але й, завдавши нападникам великих втрат, перейти у контрнаступ. У цей день турецька армія втратила близько 20 тис. вояків, а козаки захопили більше 10 турецьких гармат. Після 10 вересня ситуація почала змінюватися: українські полки поступово перейшли до наступальних дій. У ніч на 12 вересня Сагайдачний зі своїм

військом одночасно завдав сильного раптового удару по турецькій армії на флангах і в центрі. Успіх козаків був таким, що турецьке командування не змогло навіть організувати опір. Воно втратило керівництво над своїми вояками і в паніці втекло. Сам султан із двома обозами опинився за 20 км від Хотина. Проте й тоді пасивні дії поляків перешкодили Сагайдачному завершити розгром ворожих сил. 28 вересня запорожці провели останній наступ на турецькі позиції, зламали опір супротивника і змусили його панічно тікати. І вже 2 жовтня, через тиждень після битви, за пропозицією Османа II, розпочалися мирні переговори, у яких Туреччина фактично прийняла всі умови з боку Польщі. 8 жовтня 1621 р. між сторонами було підписано мирну угоду.

Багато запорізьких отаманів прославились своїми морськими походами, серед них Самуїл Кошка, Оліфер Голуб, Іван Сулима, Богдан Хмельницький. Але справжнім «бічом Божим» для османів на морі став гетьман Сагайдачний, який у морських походах не знав поразок. Турецький флот у XVI-XVII ст. нараховував у середньому до 400 кораблів та вважався непереможним у Середземному морі. Морські сили турок були поділені на три флоти: алжирський, єгипетський та чорноморський. Командувач флоту імперії, адмірал (капудан-паша) зі своїм штабом знаходився на острові Родос в Егейському морі, його заступник перебував у Стамбулі при дворі султана. Командири кораблів мали чин капітана (реїса). До команди, що управляла кораблем також належали штурман, помічник штурмана (який був одночасно і начальником над матросами екіпажу), два наглядача за рабами-гребцями та два весельних майстра. Найбільш розповсюдженим типом корабля турецького флоту, його «робочим коником», була галера (каторга). Галера мала приблизно 50 м довжини, 6 м ширини та 2 м осадку, 3 щогли, ходила на 25 парах весел з прикованими ланцюгами гребцями-невільниками. Артилерійське озброєння галери складало 4 гармати, що стріляли 15-кілограмовими ядрами. Галера могла брати на борт 100-140 солдат десанту.

П.Сагайдачний підмітив в османській морській міці слабе місце, «ахілесову п'яту». Оскільки, на той час, широко використовувалась вогнепальна зброя, то втрати гребців під час перестрілок та абордажних боїв були досить суттєвими – тим більше, що супротивні сторони завжди намагалися перш за все знищити «живий двигун» супротивника. Тому турки, як і багато інших мореплавців тієї епохи, стали набирати у гребці рабів, хоча раніше набирали тільки вільних. Отже, склалося так, що на турецькій галері більшість екіпажу не тільки не приймала участі в абордажному бою, але й намагалась підняти бунт проти своїх поневолювачів. Крім того, яничари звичайно мали по одній рушниці, у той час як козаки озброювались декількома рушницями і під час зближення кораблів просто засипали турок кулями. А козацькі «чайки», користуючись своєю кращою маневреністю і більш низькою осадкою, успішно уникали вогню турецьких гармат, у той же час атакуючи їх з мертвих зон. Якщо ж ворожий корабель був надто потужним і його

неможливо було захопити, то його знищували за допомогою своєрідного «брандера» – байдака (човна, що був начинений порохом).

До морського походу запорожці готувались ґрунтовно і заздалегідь. У нього набирали, як правило, козаків, які вже мали досвід участі у подібних походах. А капітан «чайки» крім усього іншого повинен був вміти працювати з нюрнберзьким квадрантом. Допускалась наявність двох-трьох недосвідчених козаків в якості джур (юнг) на одній «чайці» (при загальній чисельності екіпажу 40-60 осіб), не більше. Козаки запасались порохом, брали 5-6 рушниць на людину, запасну щоглу, воду і провіант (солонину, в'ялену і сушену рибу, сухарі). Цікаво, що іноді навіть ікони покровителів козаків – Покрова Богородиці і Святого Миколая, які вони брали з собою у похід, писались масляною фарбою на сушеній камбалі. В особливо далеких походах козаки користувались «кобицею» - плиткою з кримського ракушечника, в якій вони розводили вогонь для підігрівання їжі. Дисципліна під час походу була суворою, так, козака, якого побачили п'яним, просто викидали за борт. Гребли практично без зупинки, у декілька змін, так що за попутного вітру могли дійти від гирла Дніпра до берегів Малої Азії за дві-три доби.

Перший значний морський похід під керівництвом П.Сагайдачного відбувся 1602 р., коли запорожці на 30 «чайках» напали на місто і фортецю Кілію, при цьому розгромивши турецьку ескадру Хасан-аги. Наступну морську військову операцію запорожці під керівництвом Сагайдачного здійснили 1606 р., коли вони напали на Варну – одну з військово-морських баз турецького флоту, і розгромили її. Недарма українська народна пісня повідомляла:

*Була Варна славна давна,
Славніш неї – козаки.*

У 1607 р. козаки Сагайдачного напали і спустошили 2 турецьких міста – Очаків та Перекоп, а 1608-1609 рр. спустошили береги Анатолії. 1614 р. козаки здійснили цілих три морських походи проти турків. Перший закінчився провалом, бо козаки потрапили у жорстокий шторм, їхню ескадру розкидало по всьому Чорному морю, багато потрапили в полон. Тоді Сагайдачний одразу організував новий похід і вже в липні напав на багатий Трапезунд (який до того не знав погромів), а за ним розгромив ще один потужний турецький порт - Синоп. У ньому флотилія Сагайдачного знищила весь турецький флот, що там знаходився, а також всі галеони і галери, які там будувалися, а також корабельню та арсенал, завдавши туркам збитків на 40 млн акче. При цьому були звільнені тисячі полонених, а козацька ескадра без перешкод рушила зворотнім курсом – додому. Коли звістка про цю подію дійшла до Стамбула, розлючений султан Ахмед I наказав повісити свого першого міністра – великого візира Насаф-пашу, а бейлербею Румелії Ахмед-паші наказав перехопити козацьку флотилію у гирлі Дніпра. До Очакова було терміново доставлено потужні гармати, скеровано корпус яничар у 4 тис. шабель та ескадру Алі-паші. Морська розвідка Сагайдачного все це виявила, відповідно перед

Очаковом гетьман своє військо поділив на дві частини: одну з трофеями та полоненими відправив на Січ суходолом, а з другою пішов вночі на прорив турецького заслону. Прорив цей вдався, хоча бойові втрати козацького флоту склали біля 200 чол. 1615 р. Сагайдачний здійснив напад на Стамбул, розгромив та спалив його пристані Мізівне та Архіюкі, а потім демонстративно, парадним строєм відплив додому. Султан відправив у погоню Алі-пашу, але той у битвах біля острова Зміїний та біля Очакова зазнав поразки, а його самого, пораненого, козаки взяли в полон.

Зенітом морської слави Сагайдачного став 1616 р. Спочатку біля 2 тис козаків під його командуванням розгромили турецьку ескадру під Очаковом і Кінбурном (при цьому 15 галер стали здобутком козаків), потім усією своєю силою напали на Кафу (Феодосію), яка була головним ринком невільників – слов'янських рабів на Чорному морі. Місто не врятував навіть 14-тисячний гарнізон: при допомозі полонених-рабів, які відкрили вночі браму міста, воно було захоплено козацьким десантом і спалено вщент. Восени того ж року, несподівано для турків, Сагайдачний за допомогою десанту знову взяв Трапезунд та Синоп, при цьому на рейді затопив ескадру Цикалі-паші. Після таких перемог, вже на куражі, Сагайдачний скерував «чайки» до Стамбулу, спалив пів-міста, знищив до 6 тис. турок, а потім ще привів свою ескадру безпосередньо у Босфорську протоку і там під бій литавр і залпи фальконетів провів морський парад. Ну а вже «верхом нахабства» було те, що «чайки» повертались додому через Керченську протоку та Азовське море, де флотилію Сагайдачного зустріла ескадра Ібрагім-паші, однак і з нею у короткому, але жорстокому бою січовики розправилися.

Отже, за три роки Сагайдачний та його запорожці «перемололи» весь військово-морський флот Османської імперії, зруйнували всі найбільші військово-морські бази османів на Чорному морі та істотно підірвали работоргівлю слов'янськими невільниками. Італієць П'єтро делла Валле у травні 1618 р. повідомляв з турецької столиці: «Турки не мають на Чорному морі жодного місця, яке б козаки не завоювали і не зруйнували» [4]. Запорізький флот досягнув піку своєї могутності, мав у своєму складі біля 300 «чайок» та інших кораблів, з сумарним екіпажем до 20 тис. «десантників». У такий спосіб запорожці заявили про себе, як про значну військово-морську силу усій Європі. З 1614 до 1624 рр. флот запорожців мінімум п'ять разів громив турецькі ескадри в морських битвах, два рази це закінчувалось загибеллю турецьких адміралів, три рази козацькі ескадри брали в облогу турецьку столицю. Козаки потопили, спалили і захопили сотні мусульманських кораблів, здійснили десятки успішних десантів в порти і міста Османської імперії, неодноразово проривались через протоки. Однак після смерті гетьмана Петра Сагайдачного інтенсивність морських походів запорожців ослабла, а з 1638 р. вони і зовсім припинились, оскільки, завдавши поразку декільком козацьким повстанням, польська влада суворо заборонила запорізьким козакам виходити в море.

Незважаючи на це, Османська імперія добре пам'ятала козацькі морські походи, тому, щоб їх і надалі уникнути, турки заключили з запорізькими козаками договір про пільгову торгівлю в портах Туреччини на Чорному та Середземному морях. Після підписання договору військова активність запорізького флоту одразу впала до нуля. Бойові «чайки» перетворились у купецькі кораблі.

Висновки. Отже, козаки уміли не тільки добре воювати, а й бути вправними купцями та дипломатами, що і дозволило їм заключити у 1649 р. дуже вигідний торговельний договір терміном дії аж на сто років, що складався з 13 пунктів. З них найважливішими були перші три, які зачитуємо за [4]: 1. Дозволяє Султан Турецький війську козаків і їхньому народу мати вільне плавання на Чорному морі до всіх своїх портів, міст та островів, також на Білому (Середземному морі) до всіх своїх володінь і островів з їхніми портами і до портів інших Володарів і володінням Християнським, а також по всіх річках і до всіх міст, з якими, за своїм бажанням, в торговельні та купецькі справи входити можуть, продавати, купляти, міняти, по своїй волі стояти в портах і виїжджати, коли захотять, без усякої перешкоди, спротиву і утруднення. 2. Для сприяння нової торгівлі війська Запорозького і народу його Султан Турецький звільняє купців від всілякого мита і податків, а також їхні товари, які вони у державу Султана хочуть завозити або вивозити, терміном на сто років ..., за чим посадові начальники дивитись повинні. А через сто років, якщо Аллах дозволить, для них передбачатимуться невеликі податки, як і для самих Турків. 3. Будинки для складування товарів в містах і портах Султана Турецького, як на Чорному, так і на Білому морях, Султан дозволяє війську козаків заводити і там торгувати, а купцям їхнім вільно перебувати, не сплачуючи жодних податків та мита, протягом названих ста років. Цей документ доводить статус Запорізького (українського) козацтва, як повноцінної військово-демократичної держави, яка існувала в межах міжнародного права тієї епохи, і з яким вважали нормальним і необхідним заключати військові і торговельні союзи держави Європи та Азії, зокрема Османська імперія.

Список використаних джерел:

1. Гуржій О.І. Воєнне мистецтво Сагайдачного (московський похід 1617 року і Хотинська війна 1620 року) / О.І.Гуржій, В.В.Корнієнко. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2002. – 83 с.
2. Гуржій О.І. Воєнне мистецтво Сагайдачного / О.І.Гуржій, В.В.Корнієнко // Українська звитяга і мужність: Хрестоматія з військово-патріотичного виховання української молоді / Упор. Рудюк С.П. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. – С.147-165.
3. Смирнов А. Казачья дипломатия / А.Смирнов // Загадки истории. - №5. – 2018. – С.3.
4. Подволоцкий А. Сагайдачный – гроза османов / А.Подволоцкий // Загадки истории.- №38. – 2015. – С.14-15.
5. Подволоцкий А. Меч Сагайдачного / А.Подволоцкий // Загадки истории. - №18. – 2017. – С.3.
6. Смирнов І.Г, Військова логістика, як туристичний ресурс: світовий та український досвід/І.Г.Смирнов // Можливості та розвиток сучасного туризму: світовий та національний досвід: монографія / колектив авторів; за заг.ред. проф. В.М.Зайцевої; Запорізький національний технічний університет. – Запоріжжя: ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2014. – С.50-68.

Список использованных источников

1. Гуржий А.И. Военное искусство Сагайдачного (московский поход 1617 и Хотинская война 1620) / О.И.Гуржий, В.В.Корниенко. - М.: Ин-т истории Украины НАН Украины, 2002. - 83 с.
2. Гуржий А.И. Военное искусство Сагайдачного / О.И.Гуржий, В.В.Корниенко // Украинская победа и мужество: Хрестоматия по военно-патриотическому воспитанию украинской молодежи / Сост. Рудюк С.П. - Тернополь: Учебная книга - Богдан, 2010. - С.147-165.
3. Смирнов А. Казачья дипломатия / А.Смирнов // Загадки истории. - №5. - 2018. - С.3.
4. Подволоцкий А. Сагайдачный - гроза османов / А.Подволоцкий // Загадки истории.- №38. - 2015. - С.14-15.
5. Подволоцкий А. Меч Сагайдачного / А.Подволоцкий // Загадки истории. - №18. - 2017. - С.3.
6. Смирнов И.Г., Военная логистика, как туристический ресурс: мировой и украинский опыт / И.Г.Смирнов // Возможности и развитие современного туризма: мировой и национальный опыт: монография / коллектив авторов; за ред. проф. В.М.Зайцевой; Запорожский национальный технический университет. - Запорожье: ООО «ЛИПС» ЛТД, 2014. - С.50-68.

References:

1. Gurzhiy A.I. Military art of Sagaidachny (Moscow campaign of 1617 and the Khotyn war of 1620) / O.I.Gurzhiy, V.V.Kornienko. - K.: Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2002. - 83 p.
2. Gurzhiy O.I Military art of Sagaidachny / O.I.Gurzhiy, VVKornienko // Ukrainian victory and courage: The textbook on military-patriotic education of Ukrainian youth / Compiler Rudyuk S.P. - Ternopil: Educational book - Bogdan, 2010. - P.147-165.
3. Smirnov A. Cossack diplomacy / A. Smirnov // Mysteries of History. - No. 5 - 2018 - P.3.
4. Podvolotsky A. Sagaidachny - the storm of the Ottomans / A.Podvolotsky // Mysteries of History .- №38. - 2015. - P.14-15.
5. Podvolotsky A. Sword of Sagaidachny / A.Podvolotsky // Mysteries of History. - No. 18 - 2017 - p.3.
6. Smyrnov I.G. Military logistics as a tourist resource: world and Ukrainian experience / I.G.Smyrnov // Possibilities and development of modern tourism: world and national experience: monograph / collective of authors; editor prof. V.M. Zaytseva; Zaporizhzhya National Technical University. - Zaporizhzhya: LLC "LIPS" LTD., 2014. - P.50-68.